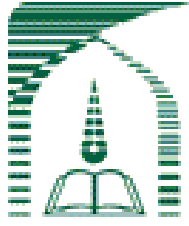

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

رساله دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی

بررسی تطبیقی مضامین عاشقانه در هشت روایت مشهور فارسی و عربی
(با تأکید بر عشق عقیف «غذری»)

یحیی عبید صالح عبید

استاد راهنما

دکتر غلامحسین غلامحسین زاده

استادان مشاور

دکتر ابوالقاسم رادفر

دکتر کُبرا روشنفر

تیرماه ۱۳۹۰ هـ ش

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

دانشکده علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات فارسی

بدینوسیله گواهی می شود آقای یحیی عبید صالح عبید در تاریخ ۱/ ۴ / ۱۳۹۰ هـ ش از رساله دکترا ۲۰ واحدی خود با عنوان: بررسی تطبیقی مضامین عاشقانه در هشت روایت مشهور فارسی و عربی (با تأکید بر عشق عقیف «غذری») دفاع کرده است. اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تأیید می نمایند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	غلامحسین غلامحسین زاده	۱- استاد راهنما
	استاد	ابوالقاسم رادفر	۲- استاد مشاور (اول)
	استادیار	گبورا روشنفکر	۳- استاد مشاور (دوم)
	دانشیار	سعید بزرگ بیگدلی	۴- استاد ناظر (داخلی)
	دانشیار	ناصر نیکوبخت	۵- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	محمد غلامرضایی	۶- استاد ناظر (خارجی)
	استادیار	محمد دانشگر	۷- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	سعید بزرگ بیگدلی	۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه می باشد، باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

محمد عبید صالح عبید
1501
رئیس هیأت مدیره

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۹۰ هـ.ش در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین زاده، مشاوره جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر و مشاوره سرکار خانم دکتر گُبرا روشنفر از آن دفاع شده است.»

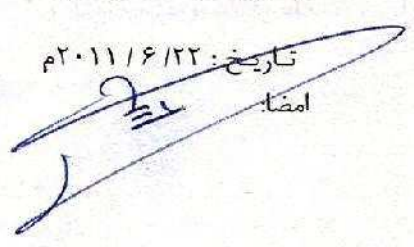
ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب یحیی عبید صالح عبید دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی مقطع دکترا تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی:
یحیی عبید صالح عبید
تاریخ: ۲۲/۶/۲۰۱۱ م
امضا:

به

پدر و مادرم

همسر و فرزندانم

برادران و خواهرانم

تقدیم می‌کنم

سپاسگزاری

برخود واجب می‌دانم از همه کسانی که به نحوی در انجام این رساله مرا یاری کرده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد عزیز و گرامی جناب آقای دکتر **غلامحسین غلامحسین زاده** که راهنمایی‌های ارزنده ایشان، مهمترین عامل تدوین این رساله بود؛

از استاد ارجمند سرکار خانم دکتر **کُبرا روشنفکر** که مشاوره این رساله را بر عهده گرفتند؛

از استاد گرانقدر آقای دکتر **ابوالقاسم رادفر** که مشاوره این رساله را بر عهده گرفتند؛

از همه استادان بزرگوار به ویژه آقای دکتر ناصر نیکوبخت؛ دکتر سعید بزرگ بیگدلی، دکتر حسینعلی قبادی؛ دکتر ابراهیم خدایار و دکتر حسن ذوالفقاری که تاکنون از محضر علمی آنان، خوشه چینی کرده‌ام؛

از همه دوستان به ویژه آقای نعیم عموری؛ آقای محمدمین زواری؛ آقای ابراهیم پروین که در ویرایش این رساله مرا یاری کرده‌اند سپاسگزاری می‌کنم

چکیده

هیچ ملتی نیست که در ادبیات خود، از عشق، سخن نگفته باشد و داستانهای منثور و منظومی را در این باب، سامان نداده باشد یا احساسات عاشقانه خود را با شور و التهاب تمام، در قالب زیباترین واژه‌ها و جمله‌ها و اشعار نریخته باشد و قالب‌ها و اوزان مختلف ادبی را پدید نیاورده باشد؛ اما هیچ ملتی هم نیست که در نوع انتخاب معشوق و شیوه عشق ورزیدن خود، دقیقاً همانند ملتی دیگر باشد. حتی آحاد یک ملت هم مانند یکدیگر عشق نمی‌ورزند و فراتر از آن، ممکن است یک انسان نیز در طول دوره‌های مختلف زندگی خویش، یکسان عشق نورد.

در نتیجه، نوع آفریدن مضامین عاشقانه، ناشی از نوع احساسات و عواطف جمعی یک ملت، در طول دوره‌های مختلف و مُعَرَّف شخصیت ادراکی و احساسی آن ملت می‌باشد که آن نیز به نوبه خود، از اوضاع اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، جغرافیایی و علمی آن ملت، نشأت گرفته است.

این تحقیق، به شیوه توصیفی-تحلیلی به دنبال بررسی تطبیقی مضامین عاشقانه در چهار روایت عاشقانه فارسی (ورقه و گلشاه، خسرو و شیرین، شیخ صنعان و دختر ترسا و گل و نوروز) و چهار داستان عشق عُذری عربی (عروة و عفراء، قیس و لُبْنی، سَلَامَةُ الْقِس و جمیل بُثَیْنَة) بر مبنای ویژگی‌های عشق عُذری از منظر ادبیات تطبیقی، بر اساس مکتب امریکایی است.

نتایج به دست آمده از جدول‌ها- که ساختار و مضامین این حکایت‌ها در آنها بررسی تطبیقی شده است- حاکی از آن است که با توجه به فضای حاکم بر اغلب داستان‌های عاشقانه فارسی، رنگ حماسی با بار عاطفی درآمیخته است ولی در فضای داستانهای عشق عُذری عربی، فضا کاملاً تغزلی است، وجوه شباهت و اختلاف این دو مجموعه از نظر کارکرد شخصیت‌ها و درونمایه‌ها تفاوت چندانی ندارد اما از نظر مضامین عاشقانه، نقش مایه‌ها و شیوه روایی، متنوع و تا حدودی متفاوتند.

بارزترین مضامین عاشقانه در روایت‌های فارسی، یکطرفه بودن عشق در آغاز، ترس از رقیب، جنگ با عوامل بازدارنده از جمله رقیب به خاطر معشوق و بالاخره پیروزی عاشق بر عوامل بازدارنده و دست یافتن به وصال معشوق است. در حالی که در داستان‌های عربی، عشق از همان آغاز دو طرفه است، عاشق و معشوق از سخن‌چین می‌ترسند. به خلاف روایت‌های فارسی، در روایت‌های عربی عوامل بازدارنده، رقابت را به نفع رقیب به پایان می‌برد و سرانجام عاشق و معشوق جدایی و ناکامی است.

واژگان کلیدی: عشق عقیف، داستانهای عاشقانه، حُب عُذری، ادبیات تطبیقی.

الخلاصة

لا توجد أمة لم تتكلم عن الحب في أدبها أو لم ترو قصصاً ثرية أو شعرية في هذا المجال أو لم تصب مشاعر الحب الملتهمبة في أجمل قالب من الكلمات و الجمل ولم تبكر القوالب الأدبية و الأوزان الشعرية المختلفة، كما أنها لا توجد أمة تشبه أمة أخرى في نوعية اختيار المحبوب أو طريقة حُبها، و حتى أفراد الأمة الواحدة أيضاً يختلفون في طريقة حُبهم، و ابعدهم من ذلك، ربما لا يجب انسان واحد طوال حياته على نفس النسق .

و عليه، فإن ابتكار مضامين الحب ناتج عن تنوع المشاعر و العواطف المشتركة للأمة على مدى العصور المختلفة و يُعرف الهوية العاطفية لتلك الأمة التي بدورها نشأت نتيجة للأوضاع الاجتماعية و الثقافية و التاريخية و الجغرافية و العلمية الموجودة فيها .

يتبع هذا البحث المنهج الوصفي - التحليلي للدراسة المقارنة لمضامين الحب في أربع قصص حب فارسية (ورقة و گلشاه، خسرو و شیرین، شیخ صنعان و دختر ترسا و گل و نوروز) و أربع قصص حب عُذرية عربية (عروة و عفراء، قيس و لبنى، سلامة القس و جميل بُثينة) في ضوء خصائص الحب العذري معتمداً على مدرسة النقد الأمريكية للدراسات الأدبية المقارنة .

النتائج المستوحاة من خلال جداول التحليل المقارن للبنية القصصية و مضامين الحب لهذه القصص تشير إلى أن الجو العام لإغلب قصص الحب الفارسية مزيج من البطولة (الحماسة) و العاطفة الغزلية، أما الجو العام لقصص الحب العذري العربية فإنه غزليٌ محت . بالنسبة للتشابه و الاختلاف لهاتين المجموعتين من ناحية دور الشخصيات و الموضوع أو المحتوى العام فالاختلافات طفيفة . أما من ناحية مضامين الحب و التتابعات السردية و القالب الروائي فإنها متنوعة و متباينة إلى حد ما .

أبرز مضامين الحب في الروايات الفارسية هي الحب من طرف واحد في بداية الأمر، و من ثم الصراع مع موانع و عوائق الزواج، يليه الخوف من الرقيب و الحريف و مواجهة من أجل المحبوبة و في النهاية يتغلب العاشق على تلك الموانع و العوائق و يكون الوصال من نصيب العاشقين على الأغلب، أما في قصص الحب العربية فإن الحب منذ بدايته ينشأ من جهة الطرفين إلا أن الحبيين يخافان من الواشي أكثر من الرقيب على عكس القصص الفارسية، كما أن الموانع و العوائق في القصص العربية تنهي الصراع (التنافس) لصالح الرقيب و في النهاية يكون الفراق من نصيب العاشقين على الأغلب .

الكلمات الرئيسية: الحب العذري، قصص العشاق، عشق عفيف، الأدب المقارن، الأدب العربي و الفارسي

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱- بیان مسئله
۳	۲-۱- پرسش‌های تحقیق
۳	۳-۱- فرضیه‌ها
۴	۴-۱- پیشینه تحقیق
۶	۵-۱- ضرورت انجام تحقیق
۶	۶-۱- اهداف تحقیق
۷	۷-۱- روش تحقیق
۱۳	فصل دوم: تعاریف و مفاهیم نظری
۱۴	۸-۱- مفهوم عشق
۱۴	۸-۱-۱- عشق در مفهوم لغوی
۱۴	۸-۱-۲- عشق و تفاوت آن با حب
۱۶	۸-۱-۳- عشق در مفهوم اصطلاحی
۱۸	۸-۱-۴- سیر تحول عشق نزد ایرانیان
۲۱	۸-۱-۵- سیر تحول عشق نزد عرب
۲۳	۸-۱-۶- تحول مضامین عاشقانه در ادبیات
۲۵	۹-۱- انواع عشق
۲۶	۹-۱-۱- عشق هوس‌آلود (مجازی، زمینی)
۲۸	۹-۱-۲- عشق الهی (حقیقی، آسمانی)
۲۹	۹-۱-۳- عشق عفیف (غذری، بی‌الایش، خاکساری)
۳۶	۹-۱-۳-۱- نشانه‌های عشق عفیف
۳۶	۹-۱-۳-۲- مراتب عشق عفیف
۳۷	۹-۱-۳-۳- ویژگی‌های عشق عفیف
۴۰	۱۰-۱- روایت
۴۰	۱۰-۱-۱- مفهوم روایت
۴۴	۱۰-۱-۲- شیوه‌ها و قالب‌های روایی
۴۸	۱۰-۱-۳- درونمایه، مضمون و نقش مایه
۴۹	۱۰-۱-۴- نقش مایه داستانهای عاشقانه فارسی و عربی

۵۰ ۵-۱۰-۱ سیرتاریخی روایت عاشقانه فارسی
۵۱ ۶-۱۰-۱ سیرتاریخی روایت عاشقانه عربی
۵۳ فصل سوم: بررسی روایت‌های فارسی
۵۴ ۱-۲-۱- ورقه و گلشاه
۵۴ ۱-۱-۲ مقدمه
۵۵ ۲-۱-۲ خلاصه داستان
۵۷ ۳-۱-۲ شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۵۸ ۴-۱-۲ شیوه استخراج مضامین عاشقانه
۵۹ ۵-۱-۲ تحلیل مضامین عاشقانه
۶۴ ۶-۱-۲ درونمایه
۶۶ ۲-۲-۱ خسرو و شیرین
۶۶ ۱-۲-۲ مقدمه
۶۷ ۲-۲-۲ خلاصه داستان
۷۰ ۳-۲-۲ شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۷۰ ۴-۲-۲ شیوه استخراج مضامین عاشقانه
۷۱ ۵-۲-۲ تحلیل مضامین عاشقانه
۷۹ ۶-۲-۲ درونمایه
۸۱ ۳-۲-۱ شیخ صنعان
۸۱ ۱-۳-۲ مقدمه
۸۳ ۲-۳-۲ خلاصه داستان
۸۵ ۳-۳-۲ شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۸۵ ۴-۳-۲ شیوه استخراج مضامین عاشقانه
۸۶ ۵-۳-۲ تحلیل مضامین عاشقانه
۹۲ ۶-۳-۲ درونمایه
۹۴ ۴-۲-۱ گل و نوروز
۹۴ ۱-۴-۲ مقدمه
۹۵ ۲-۴-۲ خلاصه داستان
۹۷ ۳-۴-۲ شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۹۷ ۴-۴-۲ شیوه استخراج مضامین عاشقانه
۹۸ ۵-۴-۲ تحلیل مضامین عاشقانه
۱۰۲ ۶-۴-۲ درونمایه

۱۰۳	فصل چهارم: بررسی روایت‌های عربی
۱۰۴	۱-۳- غرّوة و عفراء
۱۰۴	۱-۱-۳. مقدمه
۱۰۴	۲-۱-۳. خلاصه داستان
۱۰۷	۳-۱-۳. شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۱۰۷	۴-۱-۳. شیوة استخراج مضامین عاشقانه
۱۰۷	۵-۱-۳. تحلیل مضامین عاشقانه
۱۱۳	۶-۱-۳. درونمایه
۱۱۴	۲-۳- قیس و بُنی
۱۱۴	۱-۲-۳. مقدمه
۱۱۵	۲-۲-۳. خلاصه داستان
۱۲۰	۳-۲-۳. شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۱۲۱	۴-۲-۳. شیوة استخراج مضامین عاشقانه
۱۲۱	۵-۲-۳. تحلیل مضامین عاشقانه
۱۳۱	۶-۲-۳. درونمایه
۱۳۲	۳-۳- جمیل بُثیة
۱۳۲	۱-۳-۳. مقدمه
۱۳۳	۲-۳-۳. خلاصه داستان
۱۳۸	۳-۳-۳. شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۱۳۹	۴-۳-۳. شیوة استخراج مضامین عاشقانه
۱۳۹	۵-۳-۳. تحلیل مضامین عاشقانه
۱۵۳	۶-۳-۳. درونمایه
۱۵۴	۴-۳- سلامة القیس
۱۵۴	۱-۴-۳. مقدمه
۱۵۴	۲-۴-۳. خلاصه داستان
۱۵۶	۳-۴-۳. شخصیت‌ها و عملکرد آنان
۱۵۶	۴-۴-۳. شیوة استخراج مضامین عاشقانه
۱۵۶	۵-۴-۳. تحلیل مضامین عاشقانه
۱۶۰	۶-۴-۳. درونمایه
۱۶۱	فصل پنجم: نمونه مقایسه‌ای دو جُفت داستان

۱۶۲	۴-۱-ورقه و گلشاه با عروۀ و عفراء
۱۶۲	۴-۱-۱. مقدمه
۱۶۳	۴-۱-۲. مقایسه نقش مایه‌ها
۱۶۴	۴-۱-۳. تحلیل مقایسه‌ای مضامین عاشقانه
۱۷۳	۴-۱-۴. درونمایه
۱۷۴	۴-۱-۵. نتیجه‌گیری
۱۷۶	۴-۲-شیخ صنعان با سلامۀ القس
۱۷۶	۴-۲-۱. مقدمه
۱۷۶	۴-۲-۲. مقایسه نقش مایه‌ها
۱۷۷	۴-۲-۳. تحلیل مقایسه‌ای مضامین عاشقانه
۱۸۵	۴-۲-۴. درونمایه
۱۸۵	۴-۲-۵. نتیجه‌گیری
۱۸۸	فصل ششم: بررسی تطبیقی و نتیجه‌گیری
۱۹۰	۵-۱- تحلیل مقایسه‌ای حقیقت عشق
۱۹۴	۵-۲- تحلیل مقایسه‌ای جایگاه اجتماعی عاشقان
۱۹۶	۵-۳- تحلیل مقایسه‌ای وصف زیبایی معشوق
۱۹۸	۵-۴- تحلیل مقایسه‌ای دیدار و ملاقات عاشقانه
۲۰۰	۵-۵- تحلیل مقایسه‌ای نوع شخصیت‌ها و عملکرد آنها
۲۰۱	۵-۶- مقایسه شیوه‌های ادبی در روایت‌ها
۲۰۳	۵-۷- نتیجه‌گیری
۲۰۶	۵-۸- پیشنهادها
۲۰۷	فهرست منابع و مآخذ
۲۱۳	چکیده انگلیسی

فهرست جدول‌ها

صفحه

عنوان

فصل اول: جدول داستانهای عاشقانه مشهور در ادبیات فارسی و عربی

- جدول ۱-۱- منظومه‌های عاشقانه مشهور در ادبیات فارسی ۸
- جدول ۲-۱- داستان‌های عشق عذری مشهور در ادبیات عرب ۸
- جدول ۳-۱- چهار منظومه عاشقانه فارسی منتخب این رساله ۹
- جدول ۴-۱- چهار داستان عاشقانه عربی منتخب این رساله ۱۰

فصل دوم: جدول نقش‌مایه داستانهای عاشقانه فارسی و عربی

- جدول ۱-۲- نقش‌مایه داستانهای عاشقانه فارسی و عربی ۴۹

فصل سوم: جدول شخصیت‌ها و عمل‌کرد آنها در داستانهای فارسی

- جدول ۱-۳- شخصیت‌های داستانی ورقه و گلشاه ۵۷
- جدول ۲-۳- شخصیت‌های داستانی خسرو و شیرین ۷۰
- جدول ۳-۳- شخصیت‌های داستانی شیخ صنعان ۸۵
- جدول ۴-۳- شخصیت‌های داستانی گل و نوروز ۹۷

فصل چهارم: جدول شخصیت‌ها و عمل‌کرد آنها در داستانهای عربی

- جدول ۱-۴- شخصیت‌های داستانی عروه و عفراء ۱۰۷
- جدول ۲-۴- شخصیت‌های داستانی قیس و لُبْنی ۱۲۰
- جدول ۳-۴- شخصیت‌های داستانی جمیل و بُئینه ۱۳۸
- جدول ۴-۴- شخصیت‌های داستانی سلامه القیس ۱۵۶

فصل پنجم: جدول و نمودار مقایسه‌ای نقش‌مایه‌ها

- جدول ۱-۵- روایت عیوقی با اصل روایت عربی ۱۶۳
- نمودار ۲-۵- تکرار مضامین عاشقانه ۱۷۳
- جدول ۳-۵- داستان شیخ صنعان با سلامه القیس ۱۷۶

فصل ششم: جدول بررسی تطبیقی روایت‌های عاشقانه فارسی و عربی

- جدول ۱-۶- مقایسه‌ای حقیقت عشق ۱۸۹
- جدول ۲-۶- مقایسه‌ای جایگاه اجتماعی عاشقان ۱۹۴
- جدول ۳-۶- مقایسه‌ای وصف زیبایی معشوق ۱۹۵
- جدول ۴-۶- مقایسه‌ای دیدار و ملاقات عاشقانه ۱۹۸
- جدول ۵-۶- مقایسه‌ای نوع شخصیت‌ها و عمل‌کرد آنها ۲۰۰

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

بیان مسئله
پرسش‌های تحقیق
فرضیه‌ها
پیشینه تحقیق
ضرورت انجام تحقیق
اهداف تحقیق
روش تحقیق

۱-۱- بیان مسئله

عشق از مهم‌ترین احساسات بشری است که هرگاه غلیان یافته، خواسته یا ناخواسته از پرده برون افتاده و آشکار شده‌است و عاشق و معشوق را زبانزد خاص و عام کرده‌است و هرچه این عشق واقعی‌تر، عمیق‌تر و پرننگ‌تر بوده‌است، تعبیرات از آن با ابتکار وازگان، رموز، اشارات، عبارات و جملات پر محتوایی همراه شده‌است که سرشار از دلباختگی و شوق و اشتیاق است.

شاعرانی که چنین تخیلات و احساسات عاطفی را درک کرده‌اند، توانسته‌اند در انواع قالب‌های شعری همچون غزل، قصیده و مثنوی احساسات و عواطف عاشق را به خوبی بیان کنند؛ ولی اگر چه سخن عاشقان در آتشین بودن شور و اشتیاق همانند است، موضوعی که این شور و شوق به آن تعلق می‌گیرد لزوماً همسان نیست و حتی ممکن است متفاوت باشد؛ زیرا هر کس به همان چیزی آرام می‌گیرد که آن را با تمام وجود شناخته و درک کرده‌باشد و بدیهی است که درک و دریافت انسانها باهم بسیار متفاوت است. از این رو عشق آنها و معشوق آنها و روش عشق ورزیدن آنها باهم نیز متفاوت است. یکی شور و شوق هوسرانی دارد و عشق و هوس را درهم آمیخته است، و دیگری شور عاشقانه خود را از هر هوسی پالوده است و آن دیگر از عالم زمینی و از این دنیا فراتر رفته و دل به محبوب و معبودی بسته‌است که راه وصال او رسیدن به فناست.

عشق اقسام و انواع گوناگونی دارد که اجمالاً آن را به سه دسته اصلی زیر می‌توان تقسیم کرد:

۱. عشق هوس‌آلود (مجازی، زمینی) که با بیان تمایلات جسمانی آمیخته شده‌است و با کلمات و توصیفات جسمانی بیان می‌شود.

۲. عشق عفیف (عذری، بی‌آلایش، خاکساری) که از واژه‌ها و عبارات فاخر و پاک استفاده می‌کند.

۳. عشق الهی (حقیقی، آسمانی). این نوع عشق، در عرفان و تصوف، به عنوان عشق حقیقی و در برابر عشق مجازی مطرح شده‌است.

در ادبیات عربی نوعی شعر عاشقانه وجود دارد که به شعر عذری یا عشق عفیف (عذری) شهرت دارد. جای این سؤال هست که، این نوع عشق در ادبیات فارسی تا چه حد وجود دارد؟ شباهت‌ها و تفاوت‌های آن با عشق یا شعر عذری عربی چیست؟

لذا بحث ما در این رساله راجع به عشق عذری است، عشق میان مرد و زن. این نوع عشق اگرچه در ادبیات فارسی هست، اما در بحث‌های ادبی و علمی از لحاظ طبقه بندی و تمایز آن با عشق آلوده، اهمیت زیادی به آن داده نشده‌است و محققان ادبیات فارسی، هنگام بحث در مورد منظومه‌های عاشقانه، میان این نوع عشق با عشق زمینی و هوس‌آلود، تمایزی قائل نشده‌اند. در این رساله مضامین

عاشقانه را در هشت روایت مشهور فارسی و عربی با تأکید بر عشق عفیف (عُذری) بررسی کرده‌ایم و ضمن بازشمردن نشانه‌های وجود عشق عذری در ادبیات فارسی، شباهت‌ها و تفاوت‌های آن را با عشق عذری در ادبیات عرب، نشان داده‌ایم.

روایت‌های عاشقانه فارسی عبارتند از: «ورقه و گلشاه، خسرو و شیرین، شیخ صنعان، گل و نوروز» و داستان‌های عفیف (عُذری) عربی عبارتند از: «عُروة و عَفراء، جمیل و بُئینة، قیس و لُبئی، سلامة القس» که بصورت نثر و شعر درآمده‌است. برای اینکه بحث ما هدفمند بشود و پاسخ به سؤالات باشد، تعدادی پرسش مطرح کردیم که در زیر عنوان پرسش‌های تحقیق، آورده‌ایم.

۱-۲- پرسش‌های تحقیق

۱. مضامین عاشقانه در متون مورد بررسی دارای چه تنوعی و چه نقاط مشترک و متفاوتی است؟
۲. علل و عوامل تفاوت‌های مضامین عاشقانه متون مورد نظر را از نظر اجتماعی، تاریخی، فرهنگی و ادبی چگونه می‌توان شناسایی و تحلیل کرد؟
۳. شیوه‌های ادبی بیان موضوعهای عاشقانه واحد یا همسان در روایت‌های عربی و فارسی چه شباهتها و تفاوت‌هایی دارد؟
۴. چرا نهایت عشق در داستان‌های عشق عفیف (عُذری) عربی به جدایی و فراق می‌انجامد؛ در حالی که داستان‌های عاشقانه فارسی، اغلب به وصال منتهی می‌شود؟

۱-۳- فرضیه‌ها

۱. مضامین عاشقانه در شعر فارسی و عربی دارای تنوع گسترده‌ای است که علی‌رغم شباهت فرهنگی، از نظر نوع رعایت عفت کلام یا نوع خطاب با معشوق باهم متفاوت است.
۲. سابقه فرهنگی ایران و توجه ایرانیان به مفاهیم انتزاعی، سبب شده‌است شعر عاشقانه غیرحسی (فرازمینی) در زبان فارسی زودتر از زبان و ادب عربی به رشد و کمال خود برسد. در صورتی که در شعر و ادب عربی اگر چه در همان آغاز نیز نمونه‌های از شعر عفیف وجود دارد، اما بسامد آن نسبت به شعر عاشقانه حسی و هوس‌آلود ناچیز است.
۳. شیوه ادبی موثر برای بیان مضامین عاشقانه، در هر دو زبان، نوع قالب روایی است. این نوع قالب، در ادبیات فارسی، با شیوه روایت عربی، متفاوت است. در ادبیات فارسی، روایت به صورت منظوم و در قالب مثنوی، یعنی «دارای موسیقی برونی و درونی» است. در حالی که در عربی چنین نیست و روایت به صورت ترکیبی از نثر و شعر است. علاوه بر این، در شعر عربی، در بیان مضامین عاشقانه، بیشتر از توصیفات و تشبیهات حسی استفاده شده‌است؛ حال آنکه در شعر فارسی، توصیفات کنایی و مجازی بیشتر است.

۴. عوامل اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در ادب عربی برای عاشقی که عشق خود را فاش کند یا تمکن مالی برای ازدواج نداشته باشد یا نام معشوق را بر سر زبانها بیندازد، مانع وصال می‌شود، حال آنکه در فرهنگ ایرانی عوامل اقتصادی کمتر مانع راه عاشق می‌شود و از آن گذشته بخلاف فرهنگ رایج بین عرب زبانان، اصرار عاشق برای وصال به معشوق و سخن گفتن از نام وی، استحقاق عاشق را برای وصال معشوق بیشتر می‌کند.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در مورد شعر یا غزل غُذری و داستان‌های حُب غُذری در ادبیات عرب، کتابها، رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌هایی، به زبان عربی و زبانهای دیگر، موجود است. البته بین مخالفان و موافقان آن آثار، از لحاظ عقیف بودن یا نبودن عشق، وجود یا عدم وجود تاریخی عاشقان، تأثیر و تأثر داستان‌های عربی با یکدیگر و با ادبیات جهان، تفاوت نظرهایی وجود دارد که همچنان این بحث‌های علمی جریان دارد و هنوز باب مباحثه، بسته نشده است.

در زبان عربی، شمار کتابها و منابعی که عشق غُذری را مورد بررسی قرار داده‌اند، فراوان است که فهرست برخی از آنها در ادامه مبحث، خواهد آمد؛ اما مهم‌ترین و نزدیک‌ترین آثار از بین آنها به موضوع این رساله، کتاب *الحياة العاطفية بين العذرية و الصوفية* نوشته محمد غنیمی هلال (۱۹۷۶م) می‌باشد. در این کتاب، با توجه به گرایش مؤلف دانشمند آن به نقد تطبیقی بین فارسی و عربی، شباهتها و تفاوت‌های داستان لیلی و مجنون در ادبیات عربی و فارسی با توجه به عشق غُذری، مورد بررسی و کندوکاو قرار گرفته است. این کتاب، از این نظر که در حوزه نقد تطبیقی قرار دارد، در بخش مفاهیم نظری، مورد اتکای نگارنده بوده است اما روش استخراج مضامین و روش تحلیل داستان، در این رساله، متفاوت با کار استاد غنیمی هلال است و از آن گذشته، داستان لیلی و مجنون، در حوزه کار این رساله، قرار نگرفته است.

در زبان فارسی، قدیمی‌ترین منبع در دسترس، در مورد عشق غُذری، کتاب *پیوند عشق میان شرق و غرب*، نوشته جلال ستاری (۱۳۵۴هـ.ش) است. در این کتاب، تحت عنوان عشق خاکسارانه، بحث مفصلی در مورد عشق غُذری آمده و به مصادیق آن، در ادبیات عربی، فارسی و اروپایی، اجمالاً اشاره شده است. با آنکه در این کتاب، رهنمودهای خوبی در زمینه موضوع این رساله، مطرح شده است، اما نه یک بررسی روشمند است و نه یک بررسی جزئی نگرانه و کامل، حتی در مورد یکی از منظومه‌های فارسی یا داستان‌های عشق غُذری عربی وجود دارد.

کتاب بعدی از نظر تاریخی، *شناختی تازه از سعدی* نوشته جعفر مؤید شیرازی (۱۳۵۷هـ.ش) است. در این کتاب، با وجود اینکه در عنوان کتاب و سرفصل‌های آن، سخنی از شعر غُذری نیست؛

در مقدمه کتاب، اشاراتی به وجود ویژگی‌های شعر غذری در اشعار عربی سعدی به چشم می‌خورد؛ با وجود این، این کتاب، محدود به شعر سعدی و آن هم شعر عربی اوست که هیچ کدام، در حوزه بررسی‌های این رساله قرار ندارند.

در مقاله «عشق غذری و شعر غذری با نگاهی به لیلی و مجنون نظامی» نوشته مهدی ستودیان و دکتر محمد مهدی ناصح (۱۳۸۳ ه.ش)، وجود ویژگی‌های عشق غذری در منظومه لیلی و مجنون نظامی، بررسی و اثبات شده است. اگرچه این مقاله، نسبت به دو منبع پیشین، به موضوع این رساله، نزدیک‌تر است؛ اما این اثر نظامی، در حوزه بررسی رساله حاضر نمی‌گنجد و از آن گذشته، محور اصلی این مقاله، نقد تطبیقی نیست و ویژگی‌های عشق غذری نیز به صورت محدود و مختصر بررسی شده است.

آخرین منبع مهم در زبان فارسی در مورد عشق غذری، پایان‌نامه آقای محمدمیرجلالی (۱۳۸۸ ه.ش) با عنوان «سنجش غزل‌های فارسی و عربی سعدی با اشعار منسوب به قیس بن ملوح بر پایه حبّ غذری» می‌باشد. چنانکه از عنوان پایان‌نامه هویداست، نقد تطبیقی اشعار سعدی و قیس بن ملوح، موضوع کار این رساله است که البته آثار هیچ یک از طرفین مورد بررسی، در حوزه کار این رساله قرار ندارند. اینها مهم‌ترین منابع موجود در زبان فارسی است که نگارنده به دست آورده است و البته، غیر از این آثار، در زبان فارسی، در لابلای سطور منابع دیگری از قبیل کتاب و پایان‌نامه و مقاله، اشاراتی به موضوع عشق غذری در ادبیات عربی یا فارسی دیده می‌شود.

فهرست منابع و آثاری که درباره حبّ غذری توسط پژوهشگران ایرانی و شرق شناسان، به زبان فارسی و عربی، نوشته شده و در بالا بدانها اشاره شده است، به شرح زیر است:

کتابها

۱. ستاری، جلال: سیمای زن در فرهنگ ایران، چ ۴، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۶؛
۲. _____: عشق صوفیانه، چ ۵، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۶؛
۳. _____: حالات عشق مجنون، چ ۲، انتشارات توس، تهران، ۱۳۸۵؛
۴. لیبب، طاهر: سوسیولوجیا الغزل العربی (الشعر العذری نموذجاً)، المنظمه العربیه للترجمه، بیروت، ۲۰۰۹؛
۵. غلامرضایی، محمد: داستانهای غنایی منظوم از آغاز شعر دری تا ابتدای قرن هفتم، انتشارات فردابه، تهران، ۱۳۷۰؛
۶. غنیمی هلال، محمد: لیلی و المجنون فی الادبیین العربی و الفارسی، دار العوده، بیروت، ۱۹۸۳؛
۷. مدی، ارژنگ: عشق در ادب فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی، تهران، ۱۳۷۱؛
۸. مرانی، ناجیه: الحب بین تراثین التروبادوز الفرنسیون و العشاق العذریون، دار الرشید للنشر، بغداد، ۱۹۸۰؛
۹. واده، ژان کلود: حدیث عشق در شرق، ترجمه جواد حدیدی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۲؛
۱۰. دهقانی، محمد: وسوسه عاشقی، بررسی تحول مفهوم عشق در فرهنگ و ادبیات ایران، جوانه رشد، تهران، ۱۳۸۷؛

رساله‌ها و پایان نامه‌ها

۱. محبتی، عباس: بررسی آثار و شرح حال جمیل بشینه، پایان نامه ارشد، دانشگاه تربیت مدرس تهران، ۱۳۷۳
۲. موسوی، راضیه: ورقه و گلشاه عیوقی و مقایسه آن با لیلی و مجنون نظامی، پایان نامه ارشد، دانشگاه یزد، ۱۳۷۶
۳. نصر اصفهانی، زهرا: نقد و بررسی شخصیت و جایگاه زن در منظومه‌های غنایی، تعلیمی و عرفانی (از آغاز ادب فارسی تا اواخر قرن هفتم)، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس تهران، ۱۳۷۹
۴. جوادی، علی اصغر: المقارنه بین قصه مجنون لیلی العربیه و قصه لیلی و مجنون لنظامی الگنجوی، پایان نامه ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۸۲
۵. جعفری، غلامحسین: مقایسه تغزلات قیس بن الملوح و غزلیات سعدی، پایان نامه ارشد، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۴

مقاله‌ها

۱. روشنفکر، کبری: ۱۳۸۶، از غزل عذری تا غزل صوفی، سمینار، دانشگاه تربیت مدرس، تهران؛
۲. مقدم متقی، امیر: ۱۳۸۴، بازتاب عفت در شعر عترة، مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عرب، ۳، پاییز.

۵-۱- ضرورت انجام تحقیق

فرهنگ و ادبیات بومی ملل اسلامی متنوع است؛ از آن جمله، فرهنگ و ادبیات، عرب و فارسی‌زبان، شباهت‌ها و تفاوت‌های گوناگونی دارد که از جنبه‌های مختلف در حوزه ادبیات تطبیقی قابل بررسی است. تحقیقاتی که در مورد میراث فرهنگی موجود به این دو زبان، انجام شده، نشانگر این نکته است که بحث تأثیر و تأثر میان این زبان‌ها، آنچنان بوده‌است که حتی روایت‌های عاشقانه واحدی را در ادب خود، نقل کرده‌اند. از همین روی، تاکنون، تحقیقات تطبیقی متعددی درباره شعر عاشقانه فارسی و عربی صورت گرفته‌است. از جمله، آثاری که درباره لیلی و مجنون، نوشته شده، بسیار فراوان است. اما تاکنون در زمینه نوع مضامین عاشقانه، در متون روایی فارسی و عربی، از دیدگاه ادبیات تطبیقی و نقد ادبی، تحقیق مستقلی صورت نگرفته‌است. بنابراین لازم بود که در این زمینه، بخصوص در حوزه عشق عفیف (غذری)، نیز بررسی تطبیقی‌ای صورت گیرد و علل و عوامل شباهت‌ها و تفاوت‌های آن بررسی و تحلیل شود.

۶-۱- اهداف تحقیق

۱. آشنایی با ویژگی‌های شعر عاشقانه در ادبیات فارسی و عربی.
۲. مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های مضامین عاشقانه در نزد شاعران هر دو ملت.
۳. نشان دادن میزان تبادل فرهنگی و ادبی میان دو ملت در داستان‌های عاشقانه.
۴. شناختن میزان تأثیر شعر عفیف (غذری) بر ادبیات عرفانی.
۵. بررسی تأثیر و تأثر غزل عفیف فارسی و عربی.
۶. کمک به گسترش تحقیقات حوزه ادبیات تطبیقی فارسی و عربی.